

Crisi camperola i revolta carlina*

per Josep Fontana

Durant molts d'anys els historiadors han utilitzat interpretacions molt superficials del fenomen carlí. El centre d'aquestes explicacions era la persona de l'infant Carles Maria Isidre, amb les seves virtuts o els seus defectes —tot depèn de la tendència de l'autor— que haurien bastat per a explicar que un poble senzill —o fanàtic, segons el gust de cadascú— el seguís cegament.

Fins i tot persones tan properes al carlisme com el pare Suárez Verdeguer —un dels fundadors de l'Opus— cometien la insensatesa de recollir de Pirala la història de l'enuig entre la infanta Carlota i les seves cunyades portugueses —la dona de Carles i la seva germana, la princesa de Beira— per a explicar que així van néixer les divisions al si de la família reial que serien causa fonamental de la guerra civil. La cosa és prou coneguda: en sortir de Cadis, el primer d'octubre del 1823, per anar al Puerto de Santa María, on Angulema esperava la família reial, «alliberada» del jou constitucional, les dues portugueses s'havien posat d'acord amb la reina per a dur, sota les túniques, llampants vestits de grana amb flors de lliri borbòniques brodades d'or. La malaurada infanta Carlota, a qui no li ho havien advertit, va fer un ridícul vergonyós. La història és autèntica, però poc transcendent. Si el carlisme hagués hagut de néixer per enuigs de dones, hauria sorgit el 1829, quan Ferran VII es negà a casar-se amb la princesa de Beira, malgrat la insistència amb que li ho demanaren. Cal, però, comprendre el pobre home. Després de molts anys de viure amb una alemanya devota, freda i avorrida, volia un xic de diversió. Si recordem que el 1816, quan Ferran va casar-se amb Isabel, germana de la princesa de Beira, li havien posat a la porta del palau un paper que deia: «*Fea, pobre y portuguesa... ¡Chúpate esa!*», cal imaginar amb quin ànim podia carregar ara amb la germana, una dona de prop de quaranta anys, vídua, intrigant i del morro fort: una «carrossa». Va estimar-se més, i és difícil de blasmar-lo per això, una napolitana jove, alegre i ben plantada, a la qual escrivia cartes d'enamorat on l'anomenava «*pichona mia, gachona mia, pimpollo, resalada*», i li deia coses com «*el corazón me hace piiiitiii, señal que me muero por tititii*». Aquestes coses no se li podien escriure a la princesa de Beira. Tot plegat, però, no és gaire seriós i, sobretot, té poca cosa a veure amb el naixement del carlisme.

Fa uns anys els historiadors començaren a fixar-se menys en l'infant i en les

* Aquest text prové d'una conferència feta el mes d'abril passat i avança hipòtesis de treball que seran desenrotllades en un llibre que etic escrivint. Com que l'anotació d'aquestes pàgines hauria necessitat un espai desproporcionat, he decidit d'ometre-la, ja que la sola intenció que em mou a la seva publicació és la de sotmetre a discussió la lògica d'un argument i no pas de presentar les evidències en què se sustenten les peces aïllades que el componen.

seves dones —la de Beira va acabar també casant-s'hi— i més en aquells que combateren per la seva causa, i descobriren que hi havia un component social, de lluita camperola, que explicava molt millor el fet que tants d'homes s'haguessin jugat la vida sota les banderes del carlisme. I de l'extrem d'abans es va passar al contrari, especialment per part dels historiadors carlins, que començaren a dir que sempre havien estat enemics del capitalisme i que van fer del pretendent Carles Maria Isidre alguna cosa així com un apòstol del socialisme autogestionari, abans i tot que s'inventés la cosa.

Penso, però, que ens convé de distingir entre «el partit carlí» —el nucli de cortesans, militars, eclesiàstics i altra genteta que s'organitzaren per a lluitar per un canvi polític a Espanya— i, per altra banda, les masses camperoles que els seguiren en la lluita contra un enemic comú. El que voldria fer, en aquestes pàgines, és formular algunes hipòtesis sobre els orígens respectius de cada un d'aquests dos components, avançant raonaments que em proposo de desenrotllar més àmpliament en el futur.

El partit carlí nasqué pel gener del 1824. Recordem què havia passat en els dos mesos anteriors, des de l'arribada a Madrid de Ferran VII, restablert com a sobirà absolut per l'exèrcit francès. Ferran havia acceptat un govern ultra, presidit pel seu confessor, Víctor Damián Sáez, però les potències de la Santa Aliança no hi estaven d'acord, perquè temien que aquests ministres podien provocar, pel seu extremisme i la seva incompetència, una nova resposta revolucionària, que els obligaria a intervenir de bell nou. Mentre Chateaubriand trametia al seu ambaixador a Madrid instruccions arrogants i estúpides, dient-li que fes o desfés a Espanya allò que li vingués de gust, que per això era l'amo, va ésser l'enviat del tsar, Pozzo di Borgo, qui va forçar Ferran a engegar Sáez i li proposà els noms d'un seguit d'absolutistes moderats per a formar un nou govern, que començà a actuar pel desembre del 1823. En tota aquesta operació Pozzo guanyava, a més, deixar un equip d'homes agraïts a Rússia, amb Ugarte, que estava a sou del tsar, en bona posició per tal de controlar-los.

A Ferran se li acudí aleshores una idea genial. Havia destituït els vells ministres i acceptat els nous, com se li havia demanat. Però, al mateix temps, restablí el consell d'estat, on s'integrarien els nous ministres, tres dels vells i un seguit d'altra gent, començant per l'infant Carles, d'inequívoca filiació ultra. De manera que els ministres, que només podien reunir-se per a deliberar conjuntament en el si del consell d'estat, es veuriem obligats a votar les propostes que elevaven al rei dins d'una entitat on hi havia un predomini ultra. Dit d'una manera més senzilla: Ferran acceptava un ministeri moderat, però el subordinava a un superministeri ultra. L'invent era enginyós, però no podia funcionar.

Mentre els ministres discutien amb els ambaixadors de la Santa Aliança les condicions en què havia de fer-se l'amnistia que aquestes potències exigien, el consell d'estat deia que no s'havia de parlar d'amnistia i els paralizzava. El 29 de desembre del 1823 l'infant Carles atacà a fons en una exposició on afirmà que qualsevol que aconsellés a Ferran que signés una amnistia «*más es protector y agente de los enemigos de V. M. que un fiel vasallo suyo*» —la qual cosa equivalia a qualificar de traïdors els ministres. I el canonge Rojas Queipo reblava aquest atac contra els moderats dient: «*Estoy al cabo del infernal plan secreto proyectado ha muchos años para destruir en toda la Europa, y después en todo el mundo, a la religión y los reyes, aparentando defenderlas y sostenerlas con leyes sabias, justas y benéficas.*» Prova que la interpretació que dono de la

naturalesa d'aquest consell d'estat és correcta ens la dóna l'acta d'aquesta mateixa sessió, on s'afegeix que van tenir lloc «*varias disputas entre el ministerio anterior y el actual*».

El 21 de gener de 1824, després d'haver deixat passar tres setmanes des d'aquesta conflictiva reunió, tornà a convocar-se el consell, que ara havia d'ocupar-se d'un afer que semblava de tràmit, ja que només tenia una resposta possible. Els francesos exigien que se'ls reconegués un deute de 34 milions de francs per les despeses de la seva intervenció, i amenaçaven, en cas contrari, amb retirar les seves tropes i deixar el govern espanyol indefens. Doncs bé, els altres s'hi van negar i es van entestar a barrejar en la discussió qüestions de fons com eren la necessitat d'accentuar la duresa de la repressió, el restabliment de la Inquisició i d'altres per l'estil. Al mateix temps, el seu periòdic, «El Restaurador», publicava atacs duríssims contra els moderats, que anaven des d'afirmar que eren pitjor que els mateixos revolucionaris, fins a la clara incitació al cop d'estat.

Així no es podia seguir. Ferran havia de triar entre conservar el govern moderat i deixar-lo actuar, encara que fos estretament vigilat, o engegar-lo i donar de bell nou el poder als altres. Com que no s'atrevia a fer això, per més que en tenia ganes, deixà de reunir el consell d'estat, creà un consell de ministres i suspengué la publicació d'«El Restaurador». Pels altres la cosa estava clara. Ferran els allunyava del poder: era el seu enemic. Des d'aquest moment començaran a pensar en substituir-lo per Carles, que ha assumit la defensa del seu programa. No era cap secret; ho deien fins i tot els periòdics francesos d'aquests dies. Més interessant encara és el testimoni de l'ambaixador prussià, Roher, en un despatx de gener de 1824: «Els reialistes creuen avui que tenen dret a revoltar-se contra el favorit Ugarte i el seu ministeri, com el 1808 contra Godoy; igual que aquest era aleshores l'enemic de Ferran, Ugarte ho és ara de Carles i aquest darrer és avui l'hereu de la corona, com aleshores ho era Ferran.» La comparació és prou transparent, perquè cal recordar que el 1808 el cop no va limitar-se a derribar Godoy sinó que, de passada, destronà Carles IV. No poden tenir altre sentit les al·lusions a la condició d'hereu de Carles, en uns moments en què ni Ugarte —que difícilment podia ésser comparat amb Godoy— ni ningú altre no estava pensant en allunyar Carles o en trobar fórmules successòries que el perjudiquessin. Allò que s'intenta de tapar amb un antecedent històric discutible és un projecte de destronament.

Per què s'enfrontaven aquests dos sectors absolutistes? Què separava els altres dels moderats? La resposta és senzilla. Els moderats pensaven que en la societat espanyola s'havien produït uns canvis irreversibles i que, consegüentment, calia fer un mínim de reformes per tal que l'absolutisme resultés viable i subsistís. I tenien tota la raó. Mentre els altres pensaven que no s'havia d'admetre cap mena de canvi perquè, un cop iniciat el camí de la reforma, seria impossible d'aturar-se i s'acabaria liquidant l'absolutisme i, amb ell, bona part de l'ordenació social vigent. I també tenien tota la raó. Allò que els separava, per tant, no eren diferències de grau en les respectives ferveurs absolutistes, ni que els uns fossin més o menys tolerants que els altres. Era el fet que proposaven dues estratègies polítiques alternatives, totalment incompatibles. Els altres no podien imposar la seva si no tenien la totalitat del poder i necessitaven obligar a Ferran a nomenar un govern enterament dels seus, com el que havia estat destituït el desembre de 1823. Ho intentaran, ja sigui per la intriga de palau, ja pel camí

de la intimidació del rei mitjançant una successió d'insurreccions contra el govern que seran organitzades, estimulades i, allò que és més important, pagades per ells. Més enllà de la intimidació restava el destronament de Ferran i la coronació de Carles. No és difícil de veure que s'hi ha pensat almenys des de finals del 1823, encara que els crits de «Visca Carles Cinquè!» hagin estat infreqüents, per tal d'evitar el desconcert que podien produir, venint com venien de gent que sostenien que el poder reial emana de la divinitat.

Si el tret fonamental dels ultres és el «frenat», més que el simple immobilitisme, s'entendrà que el sol programa polític i ideològic a què pot donar lloc aquesta postura sigui de caràcter netament «reaccionari», en el sentit literal de la paraula, o, si ho preferiu, contrarevolucionari. El nucli ideològic de la literatura ultra no ha canviat en cinquanta anys. Quan els escriptors de l'«ominosa dècada» citen les autoritats en què es basen, remetent a la literatura polèmica adreçada contra l'experiència liberal de Cadis, que, al seu torn, no era altra cosa que un reflex provincià de la literatura contrarevolucionària europea del segle XVIII. Aquests deu anys darrers del regnat de Ferran VII són pobres en obres doctrinals: no tenen polemistes com els Vélez o els Alvarado. I els pocs que ara surten —els Asensio o els Gómez Hermosilla— tindran molt poc ressò.

Això es deu al fet que saben que la lluita ideològica adreçada al públic cultivat està perduda i que ara els toca, en canvi, de combatre en un terreny que fins el 1820 no semblava amenaçat: el de les classes populars, que han estat les receptores de l'extraordinària tasca propagandística feta pels liberals de 1820 a 1823, a través de fullets, diaris, romanços i representacions teatrals, i que resulten menys sensibles que abans a la direcció ideològica del rector o del «missioner». Els polemistes d'aquests anys ho diuen clarament. Els liberals han fet una «guerra de papers» i cal imitar-los o tot està perdut. El públic al qual s'adrecen ara, explícitament, és el de «pagesos i menestrals», que són qualificats com «la part més sana i nombrosa del regne». «El Restaurador» dirà: «*Vimos en la guerra pasada que los más leídos fueron los que erraron y el pobre paisano con el catecismo supo más que ellos.*» Cal reforçar els sentiments d'aquesta «part sana» del poble, convencent-la que el seu «instint» és allò que realment val i no la «ciència» dels liberals.

Els llibres no són bons. El pare Bou incita els bons catòlics a llençar-los al corral, seguint l'exemple de l'«ama» del Quixot, o a cremar-los a la plaça pública, com els cristians d'Efes. Un frare que publica a Tortosa ens diu que ell cremaria els llibres amb els seus autors «y mezcladas las cenizas, hacerlas tragar a sus lectores». Un altre afegeix que ell penjaria els lectors i tot. Alguns fan la distinció entre bon i mal coneixement; són els més ilustrats. Però n'hi ha que, com el frare que hem citat més amunt, consideren que tot coneixement és potencialment dolent. «*Así como los cuerpos humanos enferman muchas veces por lo que solemos llamar demasiada salud, de un modo semejante perecen las sociedades por un exceso de ilustración.*» I després d'això farà la lloança de la destrucció de la cultura romana pels bàrbars, tot dient-nos que «*esta falta de conocimientos naturales ocasionada por las continuas guerras de los pueblos fue compensada felizmente por los progresos que hizo la fe del crucificado*». D'on es dedueix que cal fomentar la ignorància per tal d'estendre la fe.

Per a facilitar aquesta destrucció del coneixement, una censura brutal i estúpida, que arriba a prohibir l'*Atala* de Chateaubriand. Però com que encara no en tenien prou amb la censura oficial, els bisbes organitzen la seva, que porta a

l'índex de llibres prohibits, en aquests anys en què la Inquisició no funciona, un total de 350 prohibicions noves, bona part d'elles de l'obra completa d'un autor, entre les quals destaca la de l'arquebisbe Simón López, de València, que el 1829 té la santa barra de prohibir totes les obres de teatre que es representaven en aquells anys —és a dir, totes les que havien passat la censura oficial—, incloent-n'hi de Lope de Vega, de Calderón o de Tirso de Molina. El 1827 es demana que tots els llibres que entrin a Espanya siguin lliurats al bisbe més proper per tal que faci cremar tots els que no li agradin, «*sin otra apelación o juicio secular*», i que no es permeti l'entrada al país d'altra cosa que dibuixos de flors, mentre que caldrà «*prohibir absolutamente la de cuadros, abanicos, cajas, anillos, relojes, sellos, colchas, pañuelos y otros cualesquiera géneros (...) en que se hallen retratadas o pintadas figuras humanas, o presenten emblemas o inscripciones, aunque sean de sólo iniciales*».

Era obligat que aquesta gent es preocupés de l'ensenyament. El programa ultra es concreta, en el terreny de la universitat, en depuració dels professors, vigilància dels que accedeixin a la docència i control rigorós de les matèries explicades, per mitjà de textos obligatoris que han de seguir-se literalment. La llei dirà: «*Todas las enseñanzas públicas y privadas serán uniformes, explicando los catedráticos, y aprendiendo los cursantes, las ciencias por los autores que señale el gobierno para cada una.*» La depuració arriba a extrems tan ridículs com el d'anullar els títols concedits entre 1820 i 1823 perquè els manca el jurament «*de defender el misterio de la Purísima Concepción de la Virgen María*». Les societats d'amics del país són mal vistes —l'ajuntament de Betanzos diu que això de societat és «*voz mirada actualmente como sinónimo de reunión clandestina*»— i les acadèmies de ciències, tancades. El control és encara més estricte en el cas de les escoles de primeres lletres. El reglament del 1825 fixa les matèries, el tipus de lletra que s'usarà, les oracions que cal resar i fins i tot el que han de fer els nens en sortir, encomanant els mestres que vigilin «*que en saliendo no se paren en las calles y se vayan derechos a besar la mano de sus padres o tutores*». Les nenes aprendran poc: a llegir «*por lo menos en los catecismos y escribir medianamente*», a més, com era d'esperar, de cosir i brodar. Pel que fa al reclutament dels mestres, bastarà que diguem que una de les condicions que se'ls exigeix el 1825 és «*una información legal de limpieza de sangre*». No ha de sorprendre que Gaietà Ripoll, el mestre català que ensenyava els nens pobres de l'horta de València, fos executat perquè era, en opinió del nunci, «*un deísta fanático*» i, per a empitjorar-ho, pacífic i desinteressat.

Aquest immobilisme cultural —o, millor dit, aquest intent d'anar endarrere, eliminant els avenços dels darrers anys— era l'altra cara de la moneda de la postura política dels ultres. Ni la monarquia absoluta podia subsistir sense un consens que el liberalisme havia desgastat greument, ni la persistència de l'ordre ideològic tradicional era possible sense aquest suport militant de la monarquia. No pas perquè aquest fos un règim fort, ans al contrari, perquè era una piràmide de poders delegats que deixava en mans de les oligarquies locals el control del seu entorn, auxiliades per una força descentralitzada: els voluntaris reialistes.

Caldria parlar llargament dels voluntaris reialistes: d'aquesta forma de populisme en què encarnava l'enfrontament de pobres i de rics —la major part dels rics passaven per liberals— legitimat per la sanció de l'Església. Els ambaixadors francesos, que tenien més experiència d'aquestes coses, es preocuparen d'assenyalar que els voluntaris eren més revolucionaris, potencialment, que les

velles milícies del constitucionalisme, que, al cap i a la fi, estaven integrades per homes mitjanament acomodats i no per «proletaris», com ho eren bona part dels voluntaris: marginats de les grans transformacions econòmiques del temps, artesans sense treball a causa de la competència de la indústria moderna, pobres urbans als quals els cossos converteixen en persones importants, en donar-los un sou, armes, algun poder i un nou sentit de dignitat. I, en certa mesura, camperols arruïnats per la crisi (o per la càrrega dels impostos, que ja veurem que vol dir el mateix).

El que ara m'interessa és, especialment, el cas dels camperols. Entre els ultres —els carlins, més tard— i els camperols hi ha, sobretot, coincidència en la lluita contra un enemic comú: contra un govern que esclafa els pagesos amb càrregues fiscals molt dures, com havien fet abans els del liberalisme, amb la qual cosa els sembla que siguin els mateixos —que és justament allò que els ultres volen que pensin. Tampoc no s'ha de menysprear el fet que els camperols, que tenen grans dificultats per a crear formes d'organització d'una certa amplitud i per a formular les seves reivindicacions en termes de programa polític, trobaran un avantatge considerable en l'aprofitament de l'aparell organitzatiu dels ultres i en l'adopció de la cobertura ideològica que els facilita l'Església. Sols no poden emprendre altra cosa que revoltes locals; enquadrats pel carlisme arribaran a protagonitzar, amb esperances més o menys fonamentades de victòria, una guerra civil.

El drama dels camperols rau en el seu aïllament com a grup social. Els liberals, en la seva majoria, no han entès els seus problemes, com ho demostra la ineptitud de la política agrària que han fet. Exemple patètic d'aquesta incomprensió són les *Cartas bornesas* de Telesforo Trueba y Cossío. Amagat a Bornos durant la reacció de 1824, Trueba veu els camperols en termes que defineix bé aquesta frase: «*En las palabras miseria, ignorancia, superstición y fanatismo está encerrada la historia de Bornos.*» És a dir: tres paraules que expressen valors culturals —ignorància, superstició, fanatisme— i només una —misèria— que es refereix a la seva situació objectiva. I és que aquests liberals, com els illustrats del segle XVIII abans que ells, pensen que la instrucció ho pot resoldre tot. Trueba no sembla haver-se adonat que la misèria dels homes de Bornos s'ha agreujat recentment com a conseqüència de l'explotació feudal, ja que el seu senyor, el duc d'Alcalà, els ha arrabassat les terres comunals. No ens parla de la guerra que sostenen els camperols contra el duc i no és gens segur que, si se n'ha enterat, s'hagi sentit del cantó dels explotats.

No és que els apostòlics entenguin millor els problemes agraris. Quan parlen globalment els surt la pura reivindicació del vell feudalisme, definit com a «*pactos dulces y humanos, protestas de prestarse mutuamente ayuda el poderoso y el pobre*», que no sembla que sigui l'opinió que tenien els pobres, sinó la justificació interessada dels poderosos. La propaganda ultra es limita, de cara als camperols, a arguments conjunturals, com els que fan referència a la duresa dels impostos (sense que s'entretinguin a explicar com s'ho manegarien ells, si manaven). Aquest mateix recurs a una crítica tan parcial reflecteix el caràcter merament negatiu de la coincidència entre uns i altres, que es basa en la lluita contra un enemic comú i no implica, en canvi, un projecte social compartit. Per a omplir els forats que aquesta absència de programa deixa, el paper de l'Església és imprescindible. Els liberals són malvats, ja que s'oposen a l'Església —la veritat és que l'Església s'oposa al liberalisme —i això significa anar contra la religió.

El cel els és contrari i està del cantó dels bons. Durant el Trienni Constitucional la península ha estat castigada amb una terrible sequera. Ha bastat la caiguda del règim perquè tornés a ploure. És veritat que l'estiu següent tornà a ésser sec, però sempre es podia explicar dient que el cel els castigava per no haber restablert la Inquisició.

Això no significa, però, que els camperols siguin una massa estúpida, manejada pel clero com els plau, ans al contrari. La prova és que aquest mateix clergat no els podrà convèncer, en aquests anys d'aliança, per tal que paguin els delmes puntualment. La defensa integrista de la fe expressa en el món rural elements d'un marc d'«economia moral» —si se'm permet d'usar el terme thompsonià— i els ajuda a legitimar les seves reivindicacions específiques, de classe.

Estic parlant d'un malestar engendrat en els camperols per una crisi de caràcter econòmic. Però he d'advertir que no em refereixo ara al problema més ample de la lluita a llarg terme contra la introducció de formes capitalistes, sinó a les repercussions immediates de la crisi agrària de començament del segle XIX que, en provocar un ràpid empitjorament de la seva situació, portà un sector dels camperols a participar en el combat contra l'absolutisme moderat, en la dècada de 1824 a 1833, i a la Primera Guerra Carlina, més endavant.

En la meua opinió el fenomen de la caiguda dels preus agrícoles que es manifesta a Europa a la fi de les guerres napoleòniques, i que durarà fins als anys trenta del segle XIX, està estretament relacionat amb les transformacions que han tingut lloc a les agricultures europees avançades. És fàcil de veure que la caiguda dels preus ha estat compensada pels augments de la producció —en casos com el de França— o per la disminució dels costos —en casos com el d'Anglaterra, que entrarà ara a la segona fase de la seva revolució agrícola. I si bé aquests canvis poden dur aparellades conseqüències pertorbadores —a Anglaterra la disminució dels costos ha estat obtinguda en bona mesura gràcies a la mecanització, la qual cosa ha significat homes sense treball, malestar social, destrucció de màquines i revoltes— no sembla que es pugui dir que, en línies generals, l'agricultura d'aquests països més avançats hagi sortit perjudicada.

¿Què passa, però, si la caiguda dels preus es transmet pels camins del comerç internacional a un país com Espanya, on no han tingut lloc la mena de transformacions que han fet possible que França o Anglaterra s'adaptessin a la nova situació: on no hi ha hagut ni augment de la producció ni disminució dels costos? És clar que la crisi ha atès la península. En quinze anys, a partir del quinquenni 1814-1818, el preu del blat i de l'oli han baixat a la vora d'un 50 %, el de l'aiguardent en més d'un 60 %. Les dues vies per les quals aquesta crisi s'ha estès a Espanya són fàcils de destriar: inicialment, l'arribada d'importacions de cereals a baix preu, que han col·lapsat els mercats locals; la segona ha estat el descens de les exportacions agràries, que en els casos de l'aiguardent i de la llana ha arribat a atènyer proporcions catastròfiques.

Per tal d'entendre com repercuteix la crisi, cal examinar la forma en què es distribueix el producte —la collita— d'aquestes economies familiars camperoles que dominen l'agricultura espanyola. Hi ha cinc grans sortides: tres en producte, una quarta que pot ésser parcialment en producte o en diner i una cinquena que sempre és en diner. Les tres sortides en producte són: la llavor —que en el cas del blat, cultiu fonamental, és d'una sisena part de la collita, o sigui entorn d'un 16 %; els pagaments al sector senyorial, que són molt diferents segons els llocs,

i que poden oscillar des del mínim del 13 %, que representen el delme i la primícia, fins cap a la vora d'un 40 %, com en llocs del País Valencià; finalment l'autoconsum, difícil de mesurar, però que mai no pot baixar d'uns mínims de subsistència. Aquestes tres sortides no són afectades en absolut per la caiguda dels preus. La quarta és la part que s'usa per tal d'adquirir altres productes de consum, comprats amb diners o obtinguts per intercanvi directe. És una part molt elàstica i que pot adaptar-se a les necessitats del moment. Però hi ha la cinquena sortida, no gens menyspreable, que només pot pagar-se en diner: els impostos. ¿Què vol dir per al camperol que el preu dels seus productes hagi caigut a la meitat en el transcurs d'aquests quinze anys? No vol dir res pel que fa a les necessitats de la seva subsistència o a les relacions que manté amb el marc senyorial de la societat. Però vol dir, en canvi, que necessita vendre el doble dels seus productes —el doble de blat, de vi o de llana— per tal de continuar pagant uns impostos que no han baixat en la mateixa mesura que els preus, perquè un estat proper a la fallida no s'ho pot pas permetre. O, dient-ho en termes de producte físic, que són els termes en què raonen les unitats econòmiques camperoles: que la càrrega dels impostos —mesurada en blat, vi o llana— s'ha doblat en aquests anys. I si la situació ja no era bona abans —que no ho era— és clar que ara pot arribar a ésser insuportable.

Quin remei hi ha contra això? El més elemental —el primer que se'ls ha d'acudir— és negar-se a pagar. La revolta antifiscal —per més que se'ns apareixi tenyida amb matisos diversos— ha estat la primera rèplica camperola. Veieu, si no, la resposta que obtenen els homes que investiguen la insurrecció de Bes-sières quan demanen per l'aixecament que havia de produir-se al Camp de Tarragona: *«Por la escasez de numerario que sufren por causa de las enormes contribuciones (...) son numerosos los realistas que hay en el Campo de Tarragona y en el Priorato que están prontos a defender la causa del rey (...). No pudiendo pagar las contribuciones, ni teniendo que comer, saldrán con más facilidad a la defensa de S. M., si se les paga conforme está mandado.»*

Però la revolta antifiscal fracassa: una revolta que es presenta en forma d'aixecament contra el govern, enquadrada i finançada pels ultres, aspecte, aquest darrer, de molta transcendència —advertiu això del «*si se les paga*», ja que les insurreccions acostumen a iniciar-se quan acaba la sega i amb els mateixos participants en aquesta feina, que perllongaran els seus dies de treball lluitant a sou a la guerrilla.

Fracassada la revolta antifiscal, quin altre remei resta? Una anàlisi de les sortides del producte que abans hem esmentat demostra que no es pot reduir la part dedicada a llavor, ni la destinada al propi consum, si es vol continuar sobrevivint. La part destinada a adquirir altres productes no basta. No resta altre remei que deixar de pagar al sector senyorial —delmes, drets, censos, parts de fruits...— i portar aquesta part al mercat per tal de fer més diner. Penso que és això, justament, el que ha passat entre 1823 i 1833.

Si aquest model interpretatiu és correcte, hauran de verificar-se dues conseqüències: que en aquests anys hagin minvat els delmes i els drets senyorials i que, en contrapartida, hagi augmentat la comercialització interior de productes agraris. Les dues coses es poden comprovar. En el cas del delme la caiguda és prou gran i fàcil de documentar; en el dels drets, els exemples catalans i valencians ens parlen de fortes disminucions a les subhastes, fins i tot després de prendre en compte la caiguda dels preus del blat. Pel que fa a la comercialització

interior, bastaria recordar que, llevat de períodes molt breus, s'ha pogut mantenir la prohibició d'importar cereals estrangers establerta durant el Trienni, perquè el proveïment interior ha estat suficient. Les xifres de tràfic per terra i de navegació de cabotatge disponibles ho confirmen clarament: en el port de Santander, les quantitats de farina embarcades cap a Catalunya es multiplicaran per deu entre 1824 i 1830.

Ara bé, allò que aquest model ens indica és la via «normal» per la qual els camperols han après de substituir la revolta contra el govern pel desmuntatge de l'economia senyorial i per una major integració seva en el mercat. A mi em sembla que aquest model explica per què el carlisme no ha estat un fenomen general, ni en les parts d'Espanya on domina l'economia camperola —és a dir: a l'Espanya de la petita explotació familiar. Però, en sentit contrari, explica també que allà on això no ha funcionat, per la dificultat d'integrar-se en el mercat, o bé on hi ha unes circumstàncies addicionals que empitjoren la situació, la vella sortida de la revolta antifiscal, perllongada per la Primera Guerra Carlina, s'ha mantingut en vigor. Això s'ha esdevingut, per exemple, a bona part de la Catalunya interior, que obtenia diner gràcies a la comercialització de l'aiguardent i que ara no troba demanda per aquest producte en el mercat interior espanyol: la seva adaptació a produir vi comú per a l'exportació serà lenta i difícil. Ha fallat també a les anomenades províncies exemptes, on el nou règim significava l'abolició d'un sistema fiscal i duaner favorable. L'entestament en la solució armada es dona allà on no es veuen altres sortides alternatives de la crisi. Prenquem el cas de Santander. Per què no hi ha hagut ací, en un terreny admirablement adaptat per a la guerra de guerrilles, una resposta insurreccional carlina comparable a la de Navarra i del País Basc? Perquè la Muntanya tenia dues vàlvules reguladores: l'activitat d'exportació de farines per Santander, en plena prosperitat durant aquests anys, i l'emigració d'homes cap a la meseta, i en especial cap a Madrid.

Cada cas haurà d'ésser analitzat en concret, i caldrà afegir, a més, tot un seguit d'elements addicionals, com la mena de relacions que s'estableixen entre camp i ciutat, que ha pesat prou a Catalunya i al País Basc, per a mencionar només dos exemples. El resultat final em sembla que ens donarà un mapa que ha de mostrar-nos que l'arrelament del carlisme s'ha donat especialment allà on hi havia hagut un cert grau d'adaptació a unes primeres formes de comercialització, que ha estat destruïda pels canvis que han tingut lloc en el primer terç del segle XIX, i on la nova estructuració de l'economia espanyola no ha ofert solucions alternatives a curt termini. Veurem, per exemple, que el carlisme no acostuma a donar-se a les zones camperoles més pobres, sinó a les empobrides, que és tota una altra cosa. O sigui, en aquelles que, per una raó o altra, conegueren una certa mesura de prosperitat a final del segle XVIII i no van poder conservar-la.

Al dietari de Martí Vidal, del mas Gallardes, que Pere Pasqual analitza en un treball que es trobarà en aquestes mateixes pàgines, veurem com la guerra carlina és interpretada en termes dels problemes locals, sense gaires mencions de principis, de reis o de ministres. Els liberals són per a aquest camperol els grups que surten d'Igualada per tal de perseguir carlins, endur-se'n el capellà pres o forçar els camperols a pagar els impostos. Els carlins són els bandolers que recorren la muntanya, s'emporten igualment els camperols per tal de fer-los pagar, i els roben i estimben els animals. Ni un sol nom de cap polític o militar.

Ni Carles, ni Cristina, ni Zumalacárregui, ni Cabrera, ni Espartero, ni Mina no són mencionats. Fins i tot quan parla de la mort de Ferran VII la situa el 1834. És l'any en què la guerra ha arribat a la seva contrada, i això és el que compta.

Uns camperols com aquest acabaran abandonant el combat, i intentaran acomodar-se al règim liberal. Però fins i tot aquells que persisteixen en la revolta aniran trobant noves fórmules que expressen millor les seves demandes globals —el seu programa— i abandonaran gradualment el carlisme per a prosseguir el combat —el mateix combat— sota noves banderes. Que les partides carlines i les republicanes col·laborin a Catalunya pel 1848 no és un fet contra natura, com podria semblar a un observador superficial, sinó una etapa en una evolució general que ha convertit bona part dels vells soldats carlins en guerrillers progressistes —mentre creuen en Prim— o republicans, més tard. Les zones on es desenrotllarà aquesta guerrilla —molt menys estudiada fins avui que la carlina— són les mateixes en què havien lluitat ja els malcontents. Els homes, si no els mateixos, els seus fills. Durant el viatge de propaganda que Garrido i Reclus van fer per terres gironines cap al 1869 van trobar un d'aquests homes —antic combatent carlí convertit en republicà— que els diria que a l'Empordà es podien reunir fàcilment partides per tal de lluitar pels carlins o per la república. Ara bé, per la república a meitat de preu.

Una anècdota molt més recent, dels anys quaranta del segle xx, ens ho confirmarà. Acabada la guerra civil espanyola de 1936-1939 l'infant Jaume de Borbó, fill d'Alfons XIII, va demanar permís a Franco per tal d'anar a Compostella. En tornar, visità el lloc on havia caigut l'avió de Mola i on uns camperols estaven treballant en la construcció d'un monument a aquell general. Don Jaume va fer uns quants «números» reials i va manar que els donessin vint duros a cada un. El que va passar després ens ho explica el secretari de l'infant: «*Cuando se alejó en dirección a los coches, les pregunté a los campesinos: "¿Saben quién es ese señor que les ha dado el dinero?" Y ante su gesto de ignorancia, les dije: "Es el hijo mayor del rey de España." "¡Ah! —dijo uno de ellos—, ¿entonces es el hijo de don Carlos?"*»

Suposo que, en una primera aproximació, aquesta anècdota podria semblar reveladora de la persistència de la fidelitat camperola a la «dinastia» carlina. A mi em sembla, però, que mostra tot el contrari. Perquè resulta que aquests camperols que se senten encara identificats amb els carlins i que associen a ells la defensa de les seves formes de vida i dels seus interessos de grup, ignoren que el fill de *don Carlos* havia mort deu anys abans, i que després d'ell hi hagué un altre «rei carlí» que ni era fill de *don Carlos*, ni es deia *Carlos*, ni va tenir cap fill... A aquests carlins el rei sembla importar-los ben poc. I és que una cosa era el carlisme dels partidaris de *don Carlos* i una altra cosa molt distinta el dels camperols.